

Av: Sandra Såger

Antikvarisk Dokumentation – Fardume Slott, Gotland, Rute, Fardume 1:58

Beslutet om byggnadsminnesförklaring från 1969 är otidsenligt och är i behov av förnyelse. Denna dokumentation syftar till att bli underlag för denna förnyelse.

HISTORIK

Bild 1. Vy från andra sidan vägen, Mynttornet i bakgrunden, Sören Norrbys källare i förgrunden med trappa upp till förstugan. Teckning från Gotlands museums arkiv.

På platsen finns det en lång historia av mänsklig aktivitet som de olika lämningarna är spår efter. Idag är fastigheten obebodd och ägs av Gotlands fornvänner som fick den i gåva av Vallevikens Cementfabrik 1939.¹ I dag förvaltas fastigheten av Rute hemgårdsförening samt att kvarnruinen har arrenderats ut till privatperson. Ibland används benämningen Fardume slott när platsen omtalas. I detta namn inkluderas Sören Norrbys källare och Mynttornet.² Fastigheten är i sin helhet ca 1400 kvm. Platsen är också en av Länsstyrelsens utvalda besöksplatser.

Fastigheten ligger nära Fardume träsk och har i och med sitt läge på en höjd god utsikt över både träsket och markerna där emellan.

¹ Pär Malmros, Gotlands museum, Dnr 2015-12-1

² Gunnar Svahnström, Fardume Slott, www.byggdeband.se.

Sören Norrbys källare ligger intill vägen mellan Valleviken och Risungs. Vägen går att härleda långt tillbaka i tiden, längs vägen finns många lämningar från både brons- och järnålder. I närheten av fastigheten finns kalkbrott och kalkugnar.³ Det finns även mindre kalkbrott på fastigheten samt eventuella lämningar av något som skulle kunnat vara en kalkugn.⁴ På norra Gotland hade kalkindustrin länge en stor betydelse vid sidan av jordbruket.

Sören Norrbys källare

Byggnaden dateras till 1200-tal. Benämningen Sören Norrbys källare kan härledas till den danske länsherren med samma namn som styrde över Gotland mellan 1517 och 1525.⁵ Huskroppen tillkom säkerligen i dess nuvarande volym under 1700-talet, men restaurerades omgående under 1940-talet då bland annat taket fick en helt ny stomme och tegelpannor.⁶

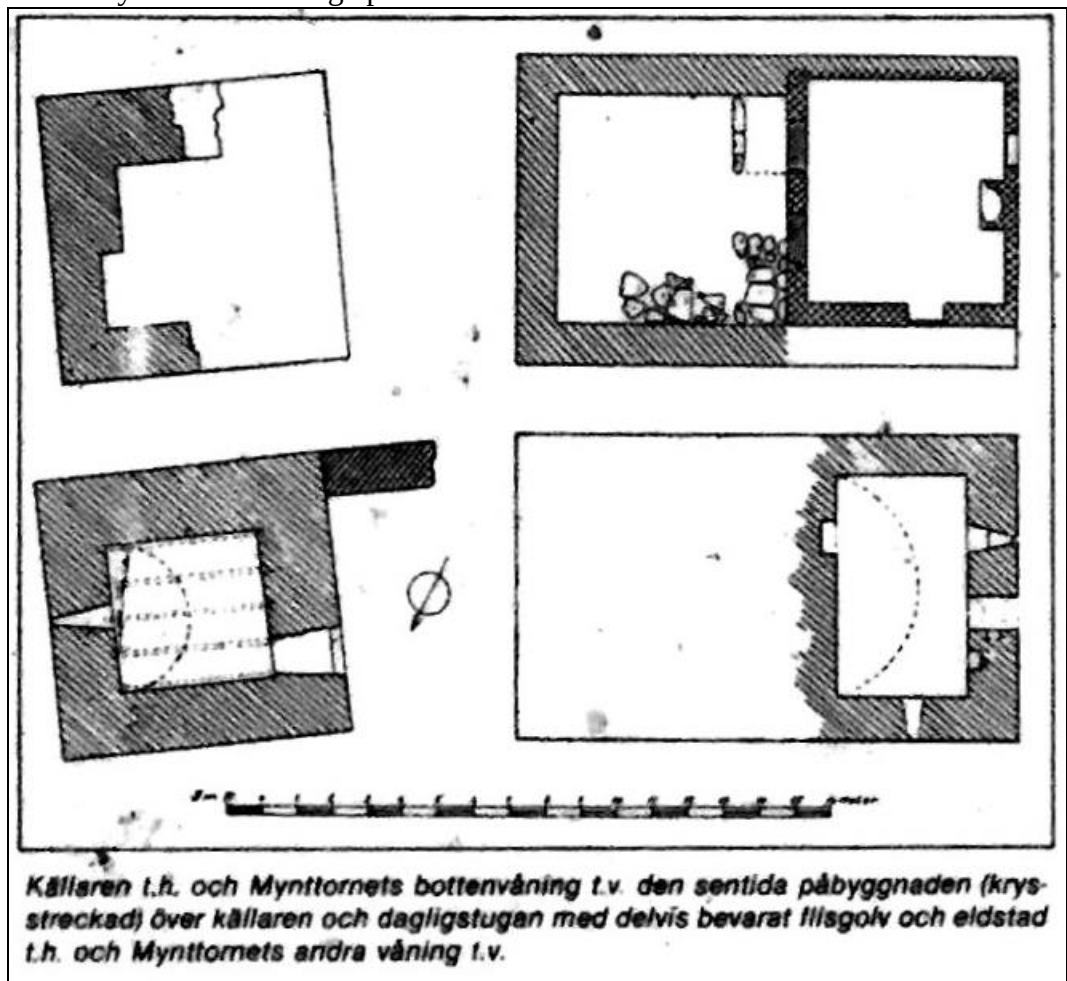

Bild 2. Plan för Sören Norrbys källare och Mynttornet, från Besöksskylten Fardume Slott i Rute

Hustypen går att härleda till typen Gotländska bostadshus som var vanliga på ön under medeltiden, med avvikelsen att denna byggnad ligger i en skarp sluttning

³ Lousie Berry, *På stigar och vägar – en guide till gotländska vägminnen*, 1998, s.66

⁴ Gunnar Svahnström, Till Riksantikvarien, Konc nr 332/42

⁵ Gunnar Svahnström, Fardome Slott

⁶ Gunnar Svahnström, 1941

vilket förändrar den traditionella rumsfördelningen.⁷ Den historia som går att spegla i de gotländska bostadshusen är att de gotländska bönderna inte bara sysslade med jordbruk utan även andra näringar så som handel, och stenhus uppfördes dels som förvarig av handels varor. Hantverket var påkostat välvda fönster och dörrar en byggnadsteknik som inte var allt för långt ifrån den teknik som användes vid kyrkorna.⁸

Den nedre våningen i Sören Norrbys källare har använts som just källare, det fanns också en trappa upp på gaveln till andra våningen där förstuga och vardagsstuga låg, förstugan direkt ovanför källaren och vardagsstugan i norr, det finns inga spår på invändig förbindelse mellan dessa rum.

Bild 3. Äldre bild tagen före 1941. Sören Norrbys källare samt s.k. Mynttornet. Gotlands museums arkiv, Rute, Fardume, Bilder.

Mynttornet

Bakom Sören Norrbys källare finns rester av en kastal det så kallade Mynttornet. En fortifikationsbyggnad som i resning idag går upp till tre våningars höjd.⁹ Mynttornet dateras till 1100-talet¹⁰, och har förmodligen varit upp till fem våningars höjd.¹¹ I senare tid har försvarsfunktionen bytts mot användningen som magasin. I detta skede tillkom också en ny öppning i byggnaden.

Kvarnruinen

Det har sannolikt funnits en kvarn på platsen sedan 1600-talets senare del. Däremot kan den ruin som i dag finns på platsen inte härledas så långt tillbaka i tiden,

⁷ Gunnar Svahnström, 1941

⁸ Länsstyrelsen, Besöksskylten Fardume slott i Rute

⁹ Gunnar Svahnström, Fardome Slott

¹⁰ Lousie Berry, *På stigar och vägar – en guide till gotländska vägminnen*, 1998

¹¹ Gunnar Svahnström, Fardome Slott

utan det är troligare att denna är uppförd någon gång kring sekelskiftet 1700/1800, och har förmodligen brukats till och med första och andra världskriget.¹² Kvarnruinen är av typen hättkvarn, med rund stenfot i två våningar i stenkonstruktionen.

Fornlämningar

Utöver Mynttornet och kvarnruinen finns inom skyddsområdet för byggnadsminnet ett kalkstensbrott på tomtgränsen i norr samt ett gravröse och en fornfyndsplats.

BESKRIVNING AV BYGGNADSMINET OMRÅDE OCH OBJEKT

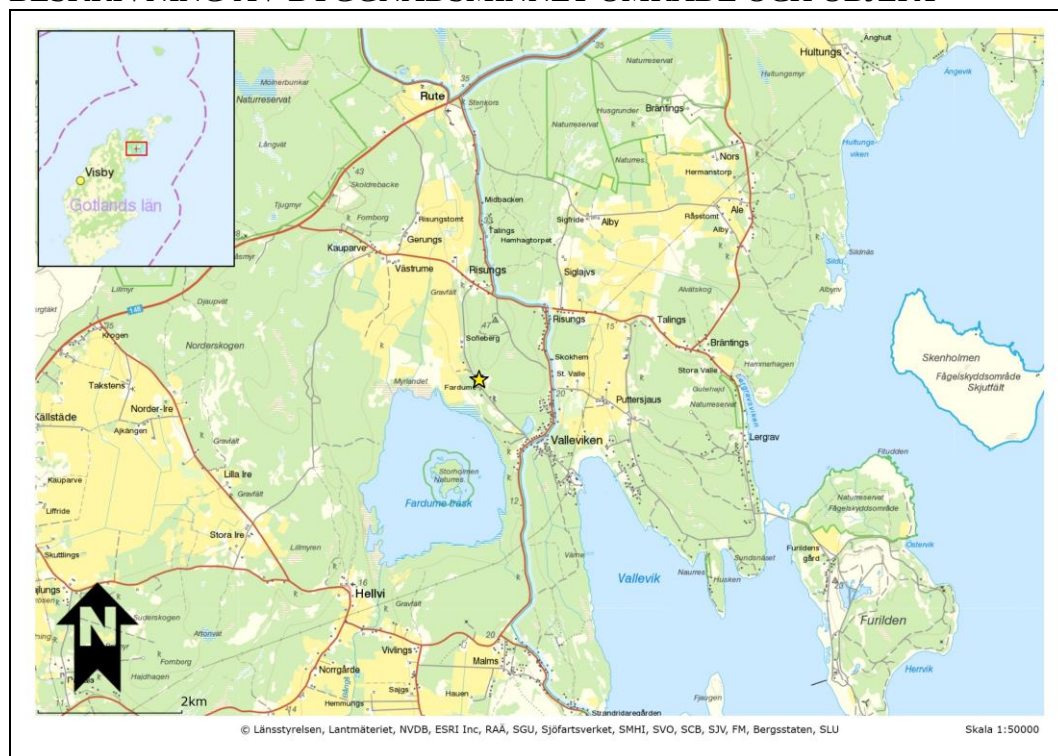

Bild 4 Kartan visar läget för fastigheten, där den är markerad med en stjärna. Karta, Web-Gis Området sträcker sig från vägen ca 150 meter in i skogen (nordöstlig riktning) Det sker en brant stigning i sydvästra delen av fastigheten vid vägen där Sören Norrbys källare är placerad. Stigningen fortsätter sedan hela vägen upp till forn-graven men flackar av efter mynttornet. Från denna höjd har man en god överblick ner emot Fardume träska, och markerna där emellan.

¹² Pär Malmros

Bild 5. Vy över Mynttornet t.h. och Sören Norrbys källare t.v. Foto. Sandra Såger

Sören Norrbys källare

Exteriören:

Byggnaden består av en del som blivit påbyggd under 1700-talet i söder och en annan del som fortfarande är ruin i norr. Synliga spår kan ses efter restaureringen som skedde på 40-talet. De medeltida murarna frilades från puts och de senare putsades. Detta gör sig synligt även i dagsläget. Putsen är sannolikt av en cementhaltig typ, dock beskrivs den i dokumentationen från 40-talet som kalkputs med kimrök.

Taket som byggnaden idag har tillkom också på 40-talet. Konstruktionen är hantverksmässigt gjord med traditionella sammanfogningsmetoder. Takkonstruktionen bedöms vara i gott skick, och enligt restaureringsrapporten uppförd i impregnerat virke. Takpannorna är enligt Svahnströms rapport 1942 tagna från en gammal byggnad vid Takstains i Lärbro. Takgavlarna är av olika utformning. Den södra är murad upp tillnock och putsad. Den norra gaveln är uppförd av stående brädor som tjärats utvändigt.

Bild 6 Sören Norrbys källare, från söder. Foto, Sandra Såger

Den norra delen av byggnaden är väldigt igenväxt, men det går att skönja en golvbeläggning av sten under all mossa. I rummets södra hörn finns det kantställda stenar.

Interiören:

Källarvåningen har ett tunnvalvt tak med två bjälkar i nord-sydlig riktning. Fuktigheten i källaren är hög. Som följd av detta har bjälkarna blivit mjuka av fukt, de är angripna av skadedjur samt biologisk påväxt. En golvbjälke finns i nord-sydlig riktning, golvet har i övrigt varit belagt med kalkstenshällar som till stor del är övertrampad med lera, därför är det också svårt att se hur mycket av hällarna som återstår. Vid besöket den 26 januari 2017 så fram gick det inte hur mycket av golvytan som ännu är belagd med stenhäll.

Bild 7. Sören Norrbys Källare. Källarplan. Foto. Sandra Såger

Väggarna och valvet är delvis putsat med en tunn puts, till vis del skulle det kunna vara den ursprungliga putsen. I rummet finns ett murat "hyllplan" i den norra väggen. I den västra delen av valvet finns en öppning uppåt som blivit igentäppt, användningen oklar. I den södra väggen finns två öppningar en ljusglugg och en dörröppning båda i gott skick. Båda öppningarna är välvda. Dörren bör ha tillkommit vid restaureringen på 40-talet eller senare och är tjärstruken likaså dörrkarmen.

I den södra väggen, i det övre våningsplanet, finns en dörröppning som kan härledas längre tillbaka i tiden innan restaureringen och den har försetts med karmar och lucka. På en äldre skiss kan man se att det har gått upp en utvändig trappa i trä till dörren. På samma vägg finns också en öppen spis invändigt. Under 40-talets restaurering lagades skorstenen och spisen gavs en ny omfattning i sandsten. Denna är idag i dåligt skick, omfattningen har lossnat och fragmenten av denna har samlats på hög i spisen. I den västra väggen finns en dörröppning med karmar och dörrblad från 1940-talet, dessa har tjärstrukits. I den östra väggen finns en fönsteröppning. Hela det övre rummet har putsats grovt invändigt och sannolikt är det en cementhaltig puts som använts. Klimatet i rummet är bättre än i källarrummet och ingen fukt har påverkat byggnadsdelarna negativt.

Mynttornet

En kvadratisk byggnadskropp med delar av första våningens valv bevarat. Restaureringar/konservering har gjorts vid tre tillfällen i modern tid. 1926/27 sannolikt så rekonstruerades också vid denna restaurering ruinens hörnband. De rekonstruerade delarna är markerade.

Bild 8 Detaljbild av Myntornet, en av de rekonstruerade hörnstenarna. Foto. Sandra Såger

Norra murens murkärna fogades 1942. Restaureringen 2002 föranleddes av att stenar i muren låg lösa och att det fanns stora sprickor i täckstenarna samt att risken för att valvet skulle rasa var stor så att ett ingripande behövdes, lagningarna gjordes med kalkbruk. För att skydda valvet ytterligare täcktes ovanliggande fogar med bäck.

Bild 9. Mynttornet från söder. Foto. Sandra Såger

Mynttornet kondition har inte förändrats nämnvärt sedan 2002 års beskrivning. Dock har en del biologisk påväxt uppkommit som bör tas bort för att minimera risken för nedbrytning av stenmuren.

Kvarnruinen

Bild 10 Kvarnruinen, Foto. Sandra Såger

Kvarnens murverk av kalksten är av gott skick. Nya bjälkar i dörr- och fönster öppningar har tillkommit under restaurering 2002 och då gjordes också en del fogningar i muren. Under 2015 gavs tillstånd till förändring av kvarnrutinen med syfte att iordningställa ruinen till ett utsiktstorn. I och med detta har tre nya bjälklag tillkommit men inte färdigställts.

Fornlämningar

Gravröset ligger en bit upp i skogen ovanför kvarnruinen. Den är ca 20 m i diameter och 1,5 meter hög. I dagsläget tätt bevuxen av skog.

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Fastigheten har en lång kontinuitet av mänsklig användande av platsen. Byggnadernas ålder och utformning ger dem ett starkt byggnadshistorisk värde inte minst då Sören Norrbys källare representerar den gotländska bostadshuset men i ett sitt

eget unika uttryck. Byggnadstypen har på ett unikt sätt anpassat sig till placeringen i en brant backe. Med de skriftliga dokument som finns för byggnaden blir det byggnadshistoriska värdet om än högre då årsringarna blir tydligare. Senare års restaureringar är inte något som förminskar värdet utan det blir tillägg i en redan värdefull miljö. Ytterligare en årsring som kan vara en informations bärare in i framtiden. De tidiga restaureringarna på 40-talet och resultaten av dessa har värden i sig själva. Fastigheten har också samhällshistoriska värden då den berättar om olika tiders levnadssätt. Mynttornet och dess funktion berättar om ett samhälle som var mer speglat av konflikter och att en försvarsanläggning skulle kunna behövas, de kunde också senare användas för att förvara värdefulla handelsvaror så också i detta fall då kastalen troligtvis i ett senare skede användes som magasin. Kvarnruinen visar på ett samhälle där den så långt som in i efterkrigstid var viktigt att kunna försörja sig lokalt. Kalkugnen visar på ett förindustriellt samhälle som för Gotlands del sedan växte till en jätteindustri, kalkindustrin. Kalken behövdes som byggnadsmaterial och bär på både byggnadstekniska värden samt samhällshistoriska värden

Nyckelord: Byggnadshistorik, Samhällshistorik, Kontinuitet

REFERENSER

Gunnar Svahnström , Fardome Slott, www.byggdeband.se

Gunnar Svahnström, Till Riksantikvariern, Konc nr 332/42

Lousie Berry, *På stigar och vägar – en guide till gotländska vägminnen*, 1998

Pär Malmros, Gotlands museum, Dnr 2015-12-1

KARTOR OCH BILDER

Bild 11. Sören Norrbyskällare från norr. Foto Sandra Såger

Bild 12. Sören Norrbys källare från väst. Foto Sandra Såger

Bild 13. Sören Norrbys källare, källare interiört. Foto Sandra Såger

Bild 14. Sören Norrbys källare interiör detalj från takbjälke i källaren. Foto Sandra Såger

Bild 15. Sören Norrbys källare, förstugan mot nordöst. Foto Sandra Såger

Bild 16. Sören Norrbys källare, förstugan mot söder, öppenspis. Foto Sandra Såger

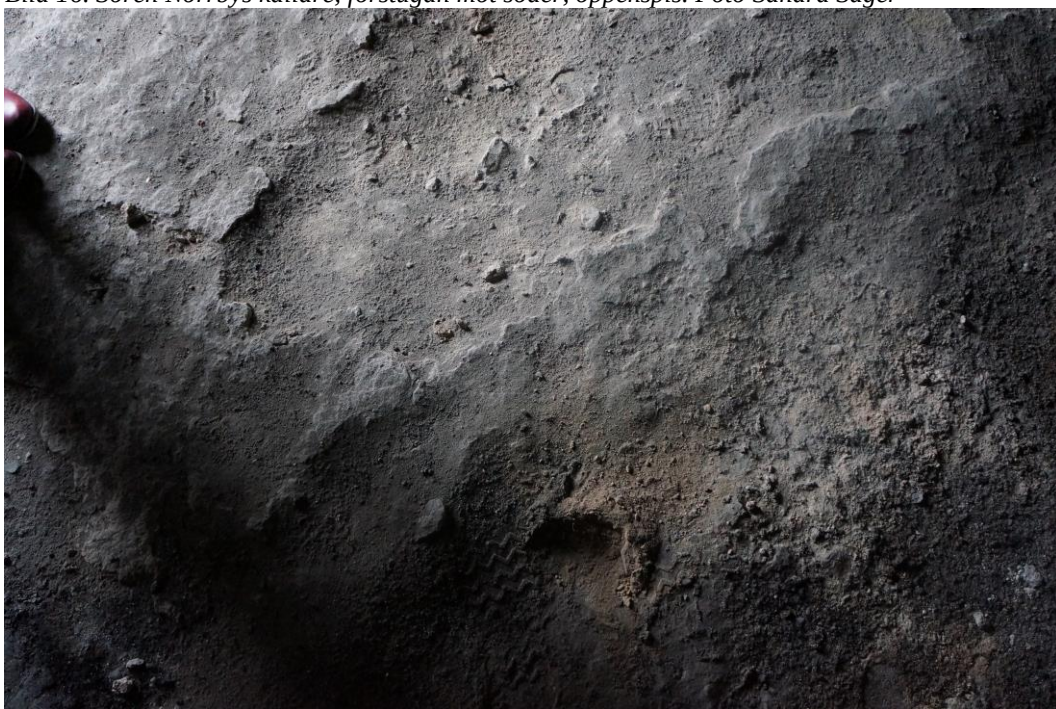

Bild 17. Sören Norrbys källare, förstugan, detaljbild golv. Foto Sandra Såger

Bild 18. Mynttornet i vy mot söder. Foto Sandra Såger

Bild 19. Mynttornet och Sören Norrbys källare från väster. Foto Sandra Såger

Bild 20. Sören Norrbys källare, ritning 1925, Gotlands museum

Bild 21, Skiss av mynttornet 1844, Gotlands museum